

**ჰერბერტ ჰუვერის მემუარები
საქართველოს შესახებ
THE MEMOIRS
OF HERBERT HOOVER ABOUT GEORGIA**

ოთარ ნიკოლეიშვილი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Otar Nikoleishvili
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

ABSTRACT

During the period of the Democratic Republic of Georgia, the most powerful countries in the world played a significant role in the life of Batumi. This interest was primarily driven by the city's military, political, and economic importance. This is evident in the fact that a considerable portion of the publications in the 'New York Times' about Georgia, published in 1918-1921, are dedicated to Batumi. In addition to these articles, I have paid attention to one of the most crucial documents, the memoirs of the 31st President of the United States from 1929 to 1933, Herbert Hoover. Serving as the Head of the American Relief Administration from 1919 to 1923, he was directly involved with the Transcaucasian Region and, consequently, Georgia.

In Herbert Hoover's memoirs and in publications from the 'New York Times,' the emphasis on Batumi revolves around its significant commercial and economic potential. All other aspects are explored within this context.

Despite some mistakes and a lack of objectivity in certain documents, we should consider them as valuable research materials for assessing the international community's perception of the historical events that unfolded in Batumi during 1918-1921.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო-აშშ-ის ურთიერთობა, ამერიკული პრესა საქართველოს შესახებ (1918-1921), ჰერბერტ ჰუვერის მემუარები საქართველოს შესახებ.

Keywords: Georgia-USA relations, American press about Georgia (1918-1921), Herbert Hoover's memoirs about Georgia.

საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში იმჟამინდელი მსოფლიოს ჰეგემონი სახელმწიფოები, მათ შორის ამერიკის შეერთებული შტატებიც, აქტიურად იყვნენ ჩართულნი ჩვენი ქვეყნის „საზღვაო კარიბჭედ“ წოდებული ბათუმის ცხოვრებაში, კერძოდ კი მისი სტატუსის განსაზღვრასთან და საქართველოსთვის მის მიკუთვნებასთან დაკავშირებული პრობლემის რეალურად გადაწყვეტის პროცესში. სწორედ ამ მოვლენით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ „ნიუ-იორკ ტაიმსში“ დაბეჭდილ პუბლიკაციათა დიდი ნაწილი ბათუმისადმი მიძღვნილი. გარდა ხსენებულ გაზეთში გამოქვეყნებული სტატიებისა, წინამდებარე ნაშრომში, ასევე, განხილულია 1929-1933 წლებში აშშ-ის 31-ე პრეზიდენტის –ჰერბერტ ჰუვერის მემუარებიც. მას, როგორც 1919-1923 წლებში მსოფლიოს ქვეყნებისადმი ამერიკის დამხმარე საზოგადოების (American Relief Administration) ხელმძღვანელს, გარკვეული ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთანაც.

აღსანიშნავია, რომ „ნიუ-იორკ ტაიმსის“ ფურცლებზე, ისევე როგორც ჰერბერტ ჰუვერის მემუარებში, ბათუმზე საუბრის დროს უმთავრესად მის უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო-ეკონომიკურ შესაძლებლობებზე მახვილდება ყურადღება. ყველა სხვა საკითხი, მათ შორის ამ ქალაქის რომელიმე სახელმწიფოსთვის მიკუთვნების პრობლემაც კი, ამ კონტექსტიდან გამომდინარე განიხილება.

ვიდრე უშუალოდ ზემოთქმულ საკითხს შევხებოდე, საინტერესოა, თუ როგორ არის დახასიათებული ჰერბერტ ჰუვერის მემუარებში რუსეთში 1917 წელს მომხდარი რევოლუციების შემდეგდროინდელ კავკასიაში არსებული ვითარება და რეგიონის სამივე, ახლად დამოუკიდებლობამოპოვებული, რესპუბლიკა. თავიდანვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ავტორი, გარდა სომხეთისა, არც საქართველოსა და არც აზერბაიჯანს კეთილგანწყობით და პატივისცემით არ მოიხსენიებს. გარკვეულ შემთხვევებში კი ადგილი აქვს ფაქტობრივ ისტორიულ უზუსტობებსაც. მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ ციტატას თავად წიგნიდან:

„ეს ორი რასა (საუბარია ქართველებსა და აზერბაიჯანელებზე – ო. ნ.) ასი წლის განმავლობაში რუსეთის ნაწილს წარმოადგენდა. კომუნისტური რევოლუციის შემდგომ მათ დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. გერმანიის არმიამ, კასპიის ნავთობსადენის შავ ზღვასთან უსაფრთხოდ დაკავშირების მიზნით, მათი ოკუპაცია მოახდინა. მაგრამ, მოლაპარაკების შედეგად, გერმანელები ბრიტანელებმა ჩაანაცვლეს იმავე მისიით. ჩვენი – კონსტანტინოპოლის ოფისის ხელმძღვანელი – ჰოვარდ ჰაინცი მიიჩნევს, რომ არცერთი მათგანი არ საჭიროებს საკვებით დიდ დახმარებას. სომხეთში არსებული დიდი ჰუმანიტარული ოპერაციის ფარგლებში კი მათ მაინც გაეგზავნათ მცირე დახმარება.

სამი ახალი რესპუბლიკა – სომხეთი, საქართველო და აზერბაიჯანი მკვეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან როგორც რასობრივად, ასევე რელიგიურად. ერთმანეთისადმი მათი ზიზღი უძველესი პერიოდიდან

– ნოეს კიდობნის დროიდან იღებს სათავეს და რელიგიურ და სახელისუფლებო დაპირისპირებაში არის გადაზრდილი. თანამედროვე ეპოქაში ცარისტული რუსეთი ცდილობდა ეხსნა ისინი ერთმანეთის ყელში წვდომისაგან“ (Hoover 1951: 385).

მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკოსთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა მემუარები ხშირ შემთხვევაში თავისუფალია დიპლომატიური თუ პროტოკოლური ეტიკის მარწუხებისგან, მიმაჩნია, რომ სუვერენულ სახელმწიფოთა დახასიათება მსგავსი ეპითეტებით და მათ შორის მშვიდობის დამყარების ერთადერთ გარანტიად რუსეთის მიჩნევა ყოვლად გაუმართლებელი ფაქტია.

სამწუხაროდ, სომხებისადმი, ზოგადად სომხეთისადმი, ავტორის აშკარად და ტენდენციურად მხარდამჭერი დამოკიდებულება მხოლოდ ზემოთქმული ფაქტით არ შემოიფარგლება და მსგავსი ეპიზოდები ხსენებულ „მემუარებში“ სხვაგანაც მრავლად გვხვდება. სწორედ ამ კონტექსტში არის ნახსენები ბათუმი, როგორც სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პორტი და სარკინიგზო პუნქტი.

როგორც ცნობილია, თურქეთში 1915-1918 წლებში განვითარებულ მოვლენათა შედეგად იქ მცხოვრები სომხური მოსახლეობა უაღრესად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რასაც მოგვიანებით, 1918-1919 წლების ზამთარში, ბუნებრივი კატაკლიზმების მიერ მიყენებული დამანგრეველი შედეგებიც დაემატა. 1915 წელს, ზემოთქმული ტრაგიკული მოვლენების დაწყებიდან მალევე, ოსმალეთის იმპერიაში, 1913-1916 წლებში, აშშ-ის ელჩის ჰენრი მორგენტაუს დაჟინებული თხოვნით, დაარსებულ იქნა „სომეხთა და სირიელთა დახმარების ამერიკული კომიტეტი“ (American Committee for Armenian and Syrian Relief), რომელიც 1919 წელს „ახლო აღმოსავლეთის დახმარების ამერიკულ კომიტეტად“ (American Near East Relief Committee) გადაკეთდა. მისი წესდება ამერიკის შეერთებული შტატების კონგრესის მიერ იქნა დამტკიცებული.

ეს ორგანიზაცია ფაქტობრივად დღემდე ფუნქციონირებს და 1930 წლიდან მოყოლებული მას სახელად „ახლო აღმოსავლეთის ფონდი“ (Near East Foundation) ჰქვია. თავისი პოლიტიკური და ჰუმანიტარული გეგმების განსახორციელებლად ხსენებული ორგანიზაცია საკმაოდ დიდ ფინანსურ რესურსებს რომ ხარჯავდა, ამას ეს სტატისტიკური მონაცემიც ადასტურებს: „1915-1930 წლებში „ახლო აღმოსავლეთის დახმარების ამერიკული კომიტეტის“ მიერ 117 მილიონი დოლარი იქნა დახარჯული. ამას ემატებოდა სხვა სახის დახმარებაც, იქნებოდა ეს საკვებითა და ტანსაცმლით თუ ლტოლვილთა ბანაკების, კლინიკების, ობოლთა თავშესაფრებისა და პროფესიონალური მომზადების ცენტრების მოწყობით“ (N.E.R.C. Records, 2012: 1-2).

იმის ნათელსაყოფად, ამერიკის ყოფილი პრეზიდენტის „მემუარებში“ „ამერიკული კომიტეტის“ მუშაობა ზემოხსენებულ მოვლენათა კონტექსტში როგორაა გაშუქებული და შეფასებული, დავიმოწმებ შესაბამის ფრაგმენტს:

„ახლო აღმოსავლეთის დახმარების ამერიკულმა კომიტეტმა“ ბატონ არტურ კერტის ჯეიმსისა (Mr. Arthur Curtiss James) და ბატონ კლივლენდ დოჯის (Mr. Cleveland Dodge) ხელმძღვანელობით გამოყო

ამერიკის ეკლესიებიდან მიღებული დიდი თანხა და განაცხადა, რომ ისინი იღებდნენ პასუხისმგებლობას სომხეთზე ზრუნვასთან დაკავშირებით... ტვირთის გამოგზავნა 1919 წლის იანვარში დაიწყო. ამ ფაქტიდან ხუთი-ექვსი კვირის შემდეგ ბატონმა ჰაინცმა კონსტანტინოპოლიდან იმ გავრცელებული ინფორმაციის შესახებ შემატყობინა, რომლის მიხედვითაც სომხეთში ყველაფერი ნანგრევებად იყო ქცეული, კომიტეტის მუშაობა კი პარალიზებული.

მან სიტუაციის შესასწავლად ბატონი ე. რ. სტოვერი (E. R. Stoever) გაგზავნა სხვა რამდენიმე თანამშრომელთან ერთად. მათ მიერ მოწოდებული ინფორმაციით ირკვევა, რომ როგორც კომიტეტის მუშაობა, ასევე სომეხთა მდგომარეობა, ძალზე სავალალოა. მიუხედავად იმისა, რომ რამდენიმე ტონა საკვები, ტანსაცმელი და წამლები იქნა ჩატანილი ბათუმში, მხოლოდ ცოტამ თუ მიაღწია დაზარალებულ მოსახლეობამდე, დანარჩენი კი კორუფციისა და ქურდობის შედეგად იქნა მიტაცებული. მე დაუყოვნებლივ გავეცე ბრძანება „ახლო აღმოსავლეთის დახმარების ამერიკულმა კომიტეტის“ დირექტორის გათავისუფლების თაობაზე, თითქმის ყველა თანამშრომელი კი დაპატიმრებულ იქნა. ახალ დირექტორად დაინიშნა ბატონი იაროუ (საუბარია ერნესტ იაროუზე (Ernest A. Yarrow), რომელიც რუსეთის მიერ საქართველოს გასაბჭოებამდე ხელმძღვანელობდა „ამერიკული კომიტეტის“ ამიერკავკასიის ოფისს – ო. ნ.), ერთგული კაცი, რომლისთვისაც ამერიკის კარგი რეპუტაცია ძალიან მნიშვნელოვანია.

რაც შეეხება თავად სომხების მდგომარეობას, ჩვენდამი მოწოდებული ინფორმაცია ნამდვილად შოკის მომგვრელია, რაშიც სულ რამდენიმე წინადადებაც კი დაგარწმუნებთ.

დიდი ქალაქების ქუჩები სავსეა გარდაცვლილი ადამიანებით. ბავშვები ძაღლებით დაწანწალებენ საჭმლის საშოვრად. ჩემი თვალთ ვნახე, როგორ გლეჯდა მკვდარ ცხენს ქალი შიშველი ხელებით. ხშირია კანიალიზმის შემთხვევები. იფეთქა ტიფის ეპიდემიამ. ქალაქში, სადაც სულ ოცი ათასი მოსახლეა, ბოლო თვის განმავლობაში სამი ათასი ადამიანი გარდაიცვალა.

სომხეთის რესპუბლიკის მოსახლეობა მთლიანობაში 1.500.000 სულს შეადგენს. მათგან 500.000 თურქეთიდან დევნილია. აქედან დაახლოებით 250.000 სიკვდილის პირასაა საკვების არქონის გამო“ (Hoover 1951: 386-387).

შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, „ამერიკულმა კომიტეტმა“ მიიღო გადაწყვეტილება, პარიზიდან პირდაპირ, კონსტანტინოპოლის გვერდის ავლით, გამოეგზავნათ ტვირთი ბათუმში, რის შემდეგაც უკვე რკინიგზის საშუალებით ჩაიტანდნენ მას სომხეთში.

მიუხედავად იმისა, რომ მათ ამ გეგმის განხორციელებაში ბრიტანეთიც ეხმარებოდათ, პრობლემები მაინც შექმნიათ როგორც ქართულ, ისე სომხურ მხარესთანაც კი. აღსანიშნავია, რომ სომხეთის სახელმწიფოს მეთაური წიგნში მოხსენიებულია როგორც პრეზიდენტი, რაც ფაქტობრივ ისტორიულ შეცდომას წარმოადგენს. ასევე, არასწორად არის მოხსენიებული მისი გვარიც. აი, როგორ არის ზემოთქმული სიტუაცია „მემუარებში“ გადმოცემული:

„ბატონმა ჰაინცმა გვიჩვენა, რომ სომხეთისთვის განკუთვნილი ტვირთი პირდაპირ პარიზიდან გაგვეგზავნა ჩვენთვის სანდო ადამიანების თანხლებით... ჩვენ კიდევ უფრო მეტი ტვირთი გამოვაგზავნეთ დაუყოვნებლივ ბათუმისაკენ...”

სომხეთის რესპუბლიკის ხელისუფლება მხოლოდ მთავრობის აჩრდილს წარმოადგენდა. პრეზიდენტი ხოდისიანი (იგულისხმება სომხეთის პირველი რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე 1919-1920 წლებში ალექსანდრე ხატისოვი, რომელიც 1910-1917 წლებში ქალაქ თბილისის თავს წარმოადგენდა – ო. ნ.) იყო ერთადერთი პატიოსანი ადამიანი, რომელსაც სამთავრობო დონეზე მუშაობის გამოცდილება გააჩნდა, გახლდათ რა ადრე თბილისის მერი. დანარჩენ ე. წ. მინისტრებს ოდნავი ადმინისტრაციული სამუშაო სტაჟიც კი არ ჰქონდათ...

ბრიტანელებმა უზრუნველყვეს ჩვენი მატარებლების დაცვა, მაგრამ რკინიგზის იქით სრული ანარქია სუფევდა. სომხეთის დედაქალაქ ერევანში, დღისით, ჩვენი რამდენიმე ოფიცერი შეიპყრეს და გაძარცვეს...

ჩვენი ერთ-ერთი პრობლემა საქართველოს მთავრობა გახდა. სომხეთისკენ მიმავალი რკინიგზა ბათუმზე გადის, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზეა. ხელისუფლებამ შეაყოვნა ჩვენი მატარებლები და მოითხოვა უზარმაზარი თანხა ან ტვირთის ნაწილი მათ გასატარებლად. ერთ-ერთი მოთხოვნა იყო 2.000 ტონა. საბოლოოდ, 19 ივლისს, პრემიერ-მინისტრ კლემენსოს მეშვეობით მკაცრად შევუთვალე საქართველოს მთავრობას, რომ თუ ისინი სათანადოდ არ მოეპყრობოდნენ მოკავშირეებს, მთელი პასუხისმგებლობა მათ დაეკისრებოდათ. მე თავად არ ვიცოდი კონკრეტულად, ვისი მისამართით იყო ეს მოწოდება გაკეთებული, მაგრამ მან იმუშავა. ჩვენ ჩავიტანეთ 50.000 ტონა საჭმელი, მათ შორის 3.300 ტონა რძე ბავშვებისათვის, ასევე, 500 ტონა საპონი და მედიკამენტები ტიფთან საბრძოლველად“ (Hoover 1951: 386-387).

გარდა ჰერბერტ ჰუვერის მემუარებისა, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დროინდელ ბათუმთან დაკავშირებით საინტერესო პუბლიკაციები გვხვდება იმდროინდელ ამერიკულ გაზეთში „ნიუიორკ-ტაიმსში“. ხსენებულ პუბლიკაციებში არა მხოლოდ იმდროინდელ ბათუმში არსებულ რთულ მდგომარეობაზეა საუბარი, არამედ ქალაქის მნიშვნელოვან როლზეც მთელ რეგიონში მიმდინარე მოვლენათა კონტექსტში.

მაგალითად, როგორც ცნობილია, 1920 წლის 24 სექტემბერს სომხეთმა ომი გამოუცხადა თურქეთს, თუმცა მათ თურქეთისათვის სათანადო სამხედრო წინააღმდეგობის გაწევა ვერ შეძლეს და თურქთა არმიამ ქაზიმ ქარაბეჩილის მეთაურობით 30 ოქტომბერს ჯერ ქალაქი ყარსი, 7 ნოემბერს კი ქალაქი ალექსანდროპოლი (დღევანდელი გიუმრი) დაიკავა. სომხეთის მთავრობა, ერევნისა და ეჩმიადინის დაკარგვის საფრთხის გამო, იძულებული გახდა დახმარებისათვის საბჭოთა რუსეთისთვის მიემართა და ალექსანდროპოლის საზავო ხელშეკრულების პირობებს დათანხმებოდა.

ეს ყველაფერი აქ იმიტომაც გავიხსენე, რომ სომხეთ-თურქეთის ხსენებულ ომს „ნიუ-იორკ ტაიმსიც“ გამოეხმაურა და ამ მოვლენებში ბათუმის, როგორც საზღვაო ქალაქის, როლზეც გაამახვილა ყურადღება.

მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ თავად სტატიას: „სომხეთის დედაქალაქი ევაკუირებულია, რის გამოც დიდი სარკინიგზო მიმოსვლა ალექსანდროპოლსა და საქართველოს დედაქალაქ თბილისს შორის განუსაზღვრელი ვადით იქნა შეწყვეტილი...“

„ახლო აღმოსავლეთის დახმარების ამერიკული კომიტეტის“ (ორგანიზაცია დაარსდა 1915 წელს – ო. ნ.) გენერალური მდივნის ჩარლზ ვიკერის (Charles V. Vickery) განცხადებით, კავკასიაში შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, პროდუქტებით, ტანსაცმლითა თუ სხვა საჭირო ნივთებით დატვირთული გემები უკვე ზღვაში არიან და ბათუმს უახლოვდებიან. აღნიშნული ტვირთი შეიცავს 5.813.000 შეკვრა ძველ ტანსაცმელსა და ფეხსაცმელს, 5.220 დიდ შეკვრა ბრინჯს, 1.680 შეკვრა შაქარს, 260 ტონა საპონსა და სხვა ნივთებს...“ (New York Times 1920).

გაზეთის იმავე ნომერში გამოქვეყნებულია მეორე სტატიაც, რომელიც ასევე სომხეთის გარშემო არსებულ პრობლემას ეხება და მის შედეგებს უფრო მეტად სავაჭრო-ეკონომიკური კუთხით განიხილავს. კერძოდ, გაზეთის აზრით, „თურქეთის აგრესიამ სომხეთისადმი და ამ უკანასკნელის უუნარობამ რაიმე წინააღმდეგობის გაწევისა, ბრიტანეთის ინტერესები კავკასიაში ძალიან შეარყია. სარკინიგზო ხაზის დაგეგმილი მშენებლობა, რომელიც ბათუმიდან უნდა დაწყებულიყო, სომხეთზე თურქეთის გამარჯვების გამო ჩაიშალა“ (New York Times 1920).

სამწუხაროდ, იმის შესახებ, თუ რა მარშრუტს გაივლიდა ხსენებული სარკინიგზო ხაზი და რომელი იქნებოდა საბოლოო პუნქტი, სტატიაში არაფერია ნათქვამი. თუმცა ის, რომ აღნიშნული პროექტი არა მხოლოდ სტრატეგიული მხრივ იქნებოდა უაღრესად მნიშვნელოვანი, არამედ – სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც, ალბათ უდავოა.

დასკვნის სახით, ჩემი აზრით, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად საკითხისადმი ხშირად ძალზე არაობიექტური მიდგომისა, ნაშრომში წარმოდგენილი დოკუმენტები უდავოდ წარმოადგენს ძალზე მნიშვნელოვან მასალას აღნიშნული თემატიკით დაინტერესებულ მკვლევართათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

Hoover 1951: Hoover H., The Memoirs, Vol. I (Years of Adventure, 1874-1920), New York, 1951.

Near East Relief Committee Records, 1904-1950, New York, 2012. https://findingaids.library.columbia.edu/ead/nnc-ut/ldpd_10126110

New York Times 1920: New York Times, November 16, 1920.